

mål¹+mæle

**Hvis Jesus var dansker,
stednavne på -ie, bræt og
brædder, addenda og korrigenda**

Spørgsmål og kommentarer fra læserne

side 2

Mandariner og kineserier

Læs den frække historie på, ja,

side 9

Måttes modaliteter

Sune Gregersen holder sig ikke på nogen måtte,
men sammenligner over tid og mellem sprog

side 10

Sig navnet!

Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen inviterer til
rejsegilde for netressourcen *Dansk*

Navneleksikon

side 17

**Guten Tag, hr. Bøddel! Er De
flittig med tommelskruerne?**

Læs Ken Farøs bidrag om de forbavsende mange
og til dels bizarre tyske efternavne der bæres af
danskere

side 23

Kinolingvistik

Gæt med i sprogquizen. Denne gang kun for
voksne. Skjult godt for børn på bagsiden

**Spørgsmål og svar om
sprog**

2

**Side 9-etymologien:
Mandarin og mantra**

9

**Om måttes mange
betydninger**

10

Dansk Navneleksikon

17

**De tyske efternavne i
Danmark**

23

Sprogviden

32

Far, vidste du at Roskilde
har 50 års jubilæum i år?

Hannah, 14 år

Der må være en forklaring!

Om måttes mange betydninger

Af Sune Gregersen

Hvad betyder det danske verbum *måtte*? Se, det kommer helt an på sammenhængen. Lad os begynde med at sammenligne to sætninger:

Flyet var forsinket, så vi måtte vente i lufthavnen.

Måtte man ryge på flyet før i tiden?

I den første sætning angiver *måtte* at noget var nødvendigt på grund af omstændighederne: På grund af forsinkelsen måtte vi vente. I denne betydning, som vi passende kan kalde **NØDVENDIGHED**, kan man som regel udskifte *måtte* med *være nødt til*: *Flyet var forsinket, så vi var nødt til at vente i lufthavnen.* I den anden sætning udtrykker *måtte* derimod at noget var tilladt eller tolereret, så denne betydning kan vi kalde **TILLADELSE**. Her kan *måtte* eventuelt udskiftes med *have lov til*: *Havde man lov til at ryge på flyet før i tiden?*

Nødvendighed og tilladelse er dog ikke det eneste *måtte* kan udtrykke. I hvert fald to andre betydninger er almindelige i moderne dansk. Lad os begynde med en type som har tiltrukket sig meget opmærksomhed i den sprogvidenskabelige litteratur:

Der er lys i stuen, så de må stadig være hjemme.

Her udtrykker *måtte* at den talende konkluderer at noget *må* være tilfældet: Fordi lyset brænder i stuen, konkluderes det at husets beboere nok stadig er hjemme. Man kan kalde denne brug af *måtte* **FØLGESLUTNING**. I sådanne følgeslutningssætninger kan man ikke udskifte *måtte* med *være nødt til* eller *have lov til*, men man kan for eksempel omformulere med en såkaldt subjektiv partikel som *vel* eller *nok*: *Der er lys i stuen, så de er nok stadig hjemme.*

Endelig har vi en helt fjerde betydning i sætninger som denne:

Gid det må gå jer godt!

Her bruges *måtte* til at udtrykke at den talende håber på noget bestemt. Der er altså hverken tale om nødvendighed, tilladelse eller følgeslutning, men om et håb eller ønske om hvad der kommer til at ske i fremtiden. Denne betydning kan vi derfor simpelthen kalde **ØNSKE**.

Den sproglige kontekst

Man kan måske undre sig over at sproget tillader alle disse forskelligartede betydninger. Bliver folk der taler dansk, ikke forvirrede af at det samme verbum kan betyde både *have lov til*, *være nødt til* osv.? Svaret ser ud til at

være nej, og det er der sådan set en god forklaring på. Det er nemlig ikke alle *måttes* betydninger der kan bruges i alle tilfælde, og som regel tydeliggør konteksten, den sproglige sammenhæng, hvilken betydning der er tale om.

For eksempel optræder betydningen ØNSKE næsten altid sammen med en anden sproglig størrelse der angiver et håb eller et ønske, såsom partiklen *gid* eller et verbum som *håbe*: *Jeg håber at det må gå jer godt*. På samme måde ledsages betydningen TILLADELSE meget ofte af et af adverbierne *gerne* og *godt*, som hjælper til at gøre *måttes* betydning klar. Man kan for eksempel forestille sig følgende udveksling:

Måtte man GERNE ryge på flyet før i tiden? Ja, det måtte man GODT.

Omvendt er der visse begrænsninger på *måttes* betydning NØDVENDIGHED. Denne kan for eksempel ikke kombineres med en nægtelse som *ikke* eller *aldrig*. Hvis man vil sige at noget ikke er nødvendigt, må man bruge verbet *behøve*, som i denne sætning:

Bussen kører først om en time, så du behøver ikke skynde dig.

Prøv selv at udskifte *behøve* med *måtte* i denne sætning. Det lyder spøjst, for nægtelsen *ikke* udelukker *måttes* betydning NØDVENDIGHED. *Du må ikke skynde dig* betyder i stedet at lytteren ikke har tilladelse til at skynde sig.

Måtte og andre modalverber

Måtte tilhører den lille gruppe af verber på dansk som kaldes modalverber – eller modale hjælpeverber – og som også omfatter *ville*, *skulle*, *kunne*, *behøve* og et par stykker til. Det er ganske almindeligt at disse har flere forskellige betydninger, og ligesom med *måtte* er det som regel klart ud fra den sproglige kontekst hvilken betydning der er den rigtige. For eksempel kan *ville* både udtrykke subjektets vilje, som i den første sætning her, eller en forudsigelse om fremtiden, som i den anden sætning:

Vi vil have flødebolle! (VILJE)

Vi vil opleve en øget inflation i de kommende år. (FORUDSIGELSE)

Her spiller konteksten igen en rolle. I den første sætning optræder *ville* med verbet *have*, og så er betydningen *VILJE* i reglen den eneste mulige. I den anden sætning er det snarere vores viden om verden der spiller ind – øget inflation lyder jo ikke godt, så der må være tale om en forudsigelse snarere end subjektets vilje. Men hvis man vil tydelig-

Man kan læse mere om *måtte* og de andre modalverber i Lars Heltoft og Marita Akhøj Nielsens »Fra gammeldansk til nutidsdansk« i *Dansk Sproghistorie*, bind 3 (Aarhus, 2019), samt i det supplerende kapitel »Modalverbernes udvikling« på www.dansksprogshistorie.dk/74.

gøre at det faktisk er *VILJE*-betydningen der er tale om, kan man for eksempel tilføje gerne: *Vi vil gerne opleve en øget inflation i de kommende år.*

Modalverbet *kunne* repræsenterer en lidt anden type. Her kan vi også skelne mellem forskellige betydninger, men disse er tæt forbundne. De har alle tydeligvis med betydningen *MULIGHED* at gøre. Det kan for eksempel dreje sig om subjektets fysiske evne, en vurdering af hvad der er muligt inden for moralens og sømmelighedens rammer, eller en rent logisk mulighed. Vi kan illustrere disse betydninger med de følgende eksempler:

Jeg kan sagtens spise en flødebolle til.
(FYSISK MULIGHED)

Man kan altså ikke sige »fuck« i radioen! (MORALSK MULIGHED)

Der er lys i stuen, så de kan stadig være hjemme. (LOGISK MULIGHED)

Hvis vi sammenligner de danske modalverber med andre sprog omkring os, bliver det dog klart at *måtte* alligevel er et lidt specielt verbum. Der er vist ingen af vores nabosprog der kombinerer alle de fire betydninger *NØDVENDIGHED*, *TILLADELSE*, *FØLGESLUTNING* og *ØNSKE* i ét og samme verbum. Hvis man skal oversætte *måtte* til andre sprog, er det altså vigtigt at være opmærksom på hvilken af betydningerne der er tale om. Lad os tage de to første betydninger som eksempel. På engelsk udtrykker man som regel *NØDVENDIGHED* med *have to*, mens *TILLADELSE* af-

hængigt af konteksten hedder enten *can*, *may* eller *be allowed to*. De to første sætninger ovenfor kan oversættes således:

Our plane was delayed, so we HAD TO wait at the airport. (NØDVENDIGHED)

Were you ALLOWED TO smoke on the plane formerly? (TILLADELSE)

På tysk har vi et lignende forhold. Nødvendighed udtrykkes med modalverbet *müssen* (*wir mussten warten*), mens tilladelse udtrykkes med *dürfen* (*durfte man rauchen?*). På svensk kan man derimod godt bruge modalverbet *få* til både at udtrykke *NØDVENDIGHED* (*vi fick vänta*) og *TILLADELSE* (*fick man röka?*), men ikke *FØLGESLUTNING* eller *ØNSKE*.

Men hvordan kan det så være at det danske *måtte* har så mange forskelligartede betydninger? For at komme nærmere et svar, må vi dykke ned i sproghistorien.

Da *måtte* betød »kunne«

De ældste længere tekster der er bevarret på dansk, stammer fra den sene middelalder, fra den sproghistoriske periode der kaldes gammeldansk (eller middeldansk). Det sprog vi møder i disse tekster, adskiller sig en hel del fra moderne dansk, og man behøver kun tage et hurtigt kig på en gammeldansk tekst for at se at snart sagt alle aspekter af sproget har forandret sig: bøjning, ordforråd, ordstilling, stavning osv.

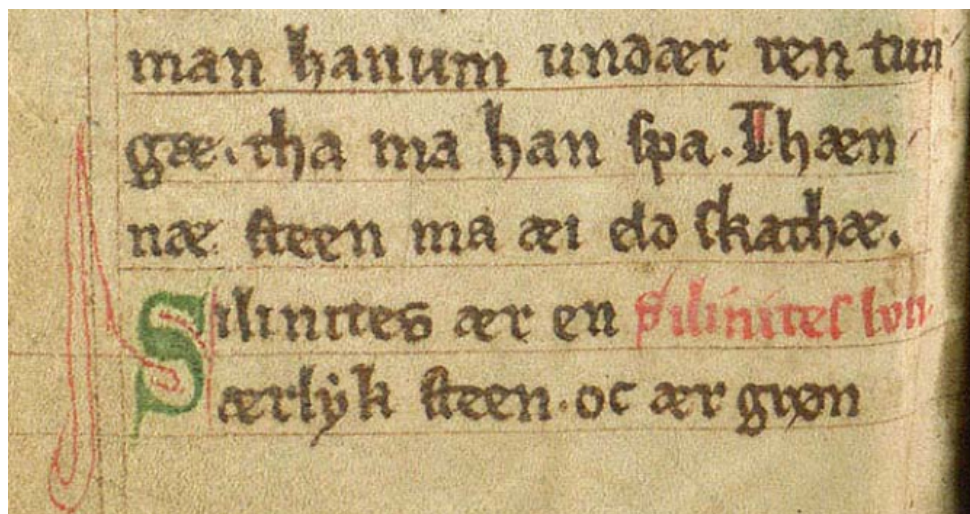
Også vores verbum *mátte* har forandret sig siden middelalderen. I de middelalderlige tekster optræder *mátte* med to betydninger: TILLADELSE og MULIGHED. Den første genkender vi selvfølgelig fra moderne dansk, mens den anden i dag udtrykkes med *kunne*. Et klart eksempel på betydningen TILLADELSE ser vi i dette eksempel fra Jyske Lov, i et håndskrift fra ca. 1325:

*Bondæ MA sinæ eghnæ iorth sælæ
hwæm sum han wil
›En bonde må sælge sin egen jord til
hvem som han vil‹
(ord for ord: ›(En) bonde må sin
egen jord sælge (til) hvem som han
vil‹)*

I de middelalderlige landskabslove finder vi – ikke overraskende – denne betydning meget hyppigt. Lovene beskæftiger sig selvfølgelig i høj grad med hvad der var tilladt (eller ej) i datidens samfund.

Betydningen MULIGHED ser vi et eksempel på her, fra Henrik Harpestrengs stenbog, en håndbog om ædelsten og andre mineraler fra omkring år 1300:

*Thænnæ steen MA æi eld skathæ
›Denne sten kan ild ikke skade‹
(ord for ord: ›Denne sten »må« ej
ild skade‹)*

Udsnit af Henrik Harpestrengs stenbog i et håndskrift fra ca. 1300. Begyndende på anden linje ses eksemplet *Thænnæ steen ma æi eld skathæ*. Umiddelbart derefter begynder et nyt kapitel, hvilket er markeret både med farvet initialbogstav (grøn) og kapiteloverskrift (rød). Håndskriftet, der har signaturen NkS 66, 8° (»octavo«), tilhører Det Kgl. Bibliotek og indeholder bl.a. også en kogebog og en håndbog om lægeplanter. (Kilde: Det Kgl. Bibliotek)

Her kan vi ikke bruge *måtte* i den moderne danske oversættelse – dette ville jo betyde at ilden ikke havde tilladelse til at skade stenen, og det er tydeligvis ikke det der menes i sammenhængen. Pointen er at ild ikke er i stand til at ødelægge stenen (en såkaldt skildpaddesten), så vi bliver her nødt til at oversætte med en form af *kunne* på moderne dansk.

De to betydninger TILLADELSE og MULIGHED findes begge i de ældste gammeldanske tekster, så vi kan ikke

direkte se hvilken af dem der kom først. Det virker dog meget sandsynligt at betydningen MULIGHED er den oprindelige, og at betydningen TILLADELSE på et tidspunkt har udviklet sig fra den. Der er to gode argumenter for denne hypotese. For det første er udviklingen MULIGHED → TILLADELSE meget almindelig i verdens sprog, mens den omvendte udvikling ser ud til at være sjælden. For det andet har de andre oldgermanske sprog – de nærmeste slægtninge til gammeldansk

Titelbladet til Christian 3.s Bibel fra 1550, den første fuldstændige danske oversættelse af Bibelen. Den fulde titel lyder Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrift/vdsæt paa Danske. På det flotte træsnit, som er genbrugt fra en nedertysk bibel fra 1533, vises en række centrale scener fra både det Gamle og det Nye Testamente, herunder syndefaldet, korsfæstelsen og Moses der modtager tavlerne med de ti bud. (Kilde: Wikimedia Commons)

– også verbet *måtte*, og i disse sprog betyder det som regel MULIGHED, som i dette eksempel fra den oldengelske oversættelse af Lukasevangeliet (ca. år 1000 e.v.t.):

MÆG se blinda þæne blindan lædan?
 ›Kan den blinde lede den blinde?‹
 (Luk 6,39)
 (ord for ord: ›»Må« den blinde den blinde lede?‹)

Fra mulighed til nødvendighed

Vi kan altså konstatere at *måtte* i 1300-tallets dansk kunne udtrykke MULIGHED og TILLADELSE, men ikke NØDVENDIGHED. I løbet af de sidste ca. 700 år er der tydeligvis sket en betydningsforandring, eftersom *måtte* i dag kan udtrykke NØDVENDIGHED, men ikke MULIGHED.

Det er faktisk et lidt omdiskuteret spørgsmål blandt sprogforskere præcis hvordan betydningen NØDVENDIGHED er opstået, men det virker sandsynligt at der i visse sammenhænge er sket en omtolkning af den gamle betydning MULIGHED. I tekster fra 1400- og 1500-tallet kan man nemlig indimellem støde på eksempler hvor begge tolkninger ser ud til at være mulige. Men uanset hvordan betydningsovergangen fra MULIGHED til NØDVENDIGHED er sket, finder vi i hvert fald sikre eksempler på nødvendighedsbetydningen allerede ved udgangen af den gammeldanske periode. Her er et eksempel fra Christian 3.s Bibel fra 1550:

Vore Forfædre syndede / oc de ere icke mere faar haanden / oc wi MUE vndgelde deris misgerning.
 ›Vores forfædre syndede, og de er her ikke mere, og vi må bøde for deres misgerning.‹ (Klages 5,7)

I en periode eksisterede de to betydninger tilsyneladende uproblematisk ved siden af hinanden. Der er i hvert fald en del tekster fra 1500- og 1600-tallet, herunder Christian 3.s Bibel, der indeholder eksempler på både MULIGHED og NØDVENDIGHED. Men på et tidspunkt, måske i begyndelsen af 1700-tallet, ser den gamle mulighedsbetydning ud til at være gået i glemmebogen. Man kan stadigvæk finde enkelte eksempler på den i *Moths Ordbog* fra ca. 1700, men flere af disse må nok betragtes som faste udtryk (bemærk i øvrigt det regelmæssigt bøjede *måer* i det første eksempel):

to MÅER mere end ên
 ›to kan mere end én‹
vi MÅE lide det
 ›vi kan lide det‹

I løbet af historien er der desuden sket yderligere et par betydningsforandringer, som sammen har bidraget til *måtte*s mange betydninger i moderne dansk. For det første opstod betydningen ØNSKE på et tidspunkt, oprindeligt som en variant af TILLADELSE i kontekster hvor man håber at Gud eller skæbningen vil tilskikke noget bestemt. Denne udvikling er ret tidlig – her er et eksempel fra Kingos salmebog (1689):

*Hand er vort haab alleene
Gid vi ham ret MAA tiene.*

For det andet har vi fået betydningen FØLGESLUTNING, som har udviklet sig fra nødvendighedsbetydningen. Denne er hyppig allerede hos Holberg, her i *Den politiske kandestøber* (1722):

*I er jo icke Jomfrue meere, saa MAA I
jo være Frøiken*

Det er i historisk sprogvidenskab blevet almindelig praksis at tegne såkaldte *semantiske kort*, som bruges til at illustrere hvordan historiske betydningsforandringer hænger sammen. *Måttes* udvikling fra gammeldansk til i dag kan illustreres med det semantiske kort nedenfor. Som det ses, kan *måttes* betydninger i sidste ende føres tilbage til den gamle betydning MULIGHED. Denne er som sagt forsvundet fra sproget, og dermed er det oprindelige bindeled mellem betydningerne NØDVENDIGHED og TILLADELSE gået tabt – men vi kan altså rekonstruere forbindelsen ved at følge *måttes* udvikling gennem de sidste 700 års dansk.

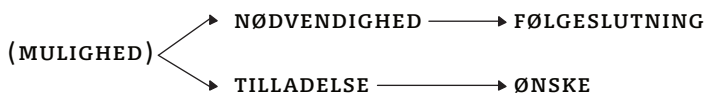
Den oprindelige betydning af *måtte* er i øvrigt bevaret i hvert fald to steder i sproget: dels i det sammensatte verbum *formå*, som ganske vist har skiftet til regelmæssig bøjning (sml. *formår/ formåede* med *må/måtte*), men som har

bevaret betydningen »kunne«; dels adverbiet *måske*, som altså oprindeligt betød »(det) kan ske«. Tidligere var netop varianten *kanske* – som det jo stadig hedder på svensk – også ganske almindelig på dansk. Her hos Goldschmidt (1852):

*Dersom jeg var i Deres Sted, gjorde
jeg KANSKE det Samme*

Sproghistorien kan altså både fortælle os hvor enkelte ord som *måske* og *formå* stammer fra, men også hvorfor *måtte* i moderne dansk har alle disse forskellige betydninger. De kan i sidste ende alle ledes tilbage til den gamle betydning MULIGHED, som vi finder i mange gammeldanske tekster. Den findes ikke længere som en af *måttes* betydninger i moderne dansk, men den har altså stadig sat sig visse spor i sproget.

Sune Gregersen,
ph.d., undervisningsassistent,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Semantisk kort over udviklingen af måtte fra gammeldansk til i dag.